

TUTUNAMAYANLAR'DA ŞİZO-ÖZNE İNŞASI BAĞLAMINDA YERSİZYURTSUZLAŞMA

Suphi KESKİN *

Özet

Tutunamayanlar (2015) romanı Turgut Özben'in Selim Işık'ın ardında bıraktıklarını okuyarak geçirdiği dönüşümün hikâyesidir. Bu dönüşüm, Türkiye toplumunun baş döndüren Cumhuriyet modernleşmesinin yarattığı dönüşüm karşısındaki durumunun kolektif bilinçaltındaki yansımasıdır. Oğuz Atay, Özben karakterinin yakın çevresine ve Türkiye'nin geç-modernleşmesi yabancılaşması sonucu vuku bulan dönüşümünü, karakterin müntehir arkadaşının ardında bıraktıklarını okuması yoluyla bir bağlama oturtmasını sağlar. Bu bağlamı inşasında Kemalist Batılılaşmacı düşüncenin köklerini teşkil eden kapitalist Modernitenin gündelik pratikleri ve düşünsel altyapısı da Atay'ın ironi ve parodi yoluyla değersizleştirdiği hedefler haline gelir. Bu süreç, Gilles Deleuze ve Félix Guattari'nin yaklaşımından bakılırsa kapitalist-Modernitenin Türkiye'de Kemalist Batıcılık görünümünde tezahür eden despotik makinelerinden sıyrılma amacı güden, Bakhtinci karnavalesk unsurların diyalojik çok-sesliliğinden güç alan ve göçebe hareket yoluyla vuku bulan "şizo-özne" inşası içiminde belirginleşir. Bu çalışmada Deleuze ve Guattari'nin terminolojisi ışığında Turgut Özben'in dönüşümü bahsi geçen yazarların yersizyurtsuzlaşma kavramı çerçevesinde analiz edilecek; biçimsel yersizyurtsuzlaşma ise Mikhail Bakhtin'in karnavalesk ve diyalojizm kavramları ile Deleuze ve Guattari'nin terminolojisine paraleller kurarak aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gilles Deleuze, Felix Guattari, Kapitalist Modernizm, Kemalizm, Yersizyurtsuzlaşma, Karnavalesk

The Deterritorialization in the context of Construction of Schizo-Subject in the Disconnected

Abstract

Tutunamayanlar (*The Disconnected*, 2016) is the text of Turgut Özben's transformation through his readings of what Selim Işık left after his death. From a different viewpoint, this transformation reveals the reaction of Turkey people's collective unconscious towards the flashy pace of the Republican modernization. Oğuz Atay, makes Özben character to contextualize his alienation regarding his close environment and late-

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilkent Üniversitesi, İletişim ve Tasarım Bölümü, suphinesetkeskin@gmail.com

Modernism of Turkey through the texts of his dead friend. In addition to Kemalist Westernization thought, the roots of this ideology what grounded upon the daily practices of capitalist-Modernity and its intellectual infrastructure appear as the targets of the ironic and parodic style of Atay during the construction of Özben's contextualization. From Gilles Deleuze and Felix Guattari's perspective, the process is a liberalization act against the despotic-machines of capitalist-Modernity's manifestation of itself as Kemalist modernism in Turkey which gets strength from Bakhtinian dialogic polyphony of carnivalesque and becomes visible through the construction of "schizo-subject". In this study, Özben's transformation is analyzed according to the deterritorialization concept of Deleuze and Guattari, and the formal deterritorialization is examined by drawing correspondence between Mikhail Bakhtin's concepts of carnivalesque and dialogism as well as Deleuze and Guattari's conceptualizations.

Keywords: Gilles Deleuze, Capitalist Modernism, Kemalism, Deterritorialization, Carnavalesque

Giriş

Gilles Deleuze ve Felix Guattari'nin özellikle *Anti-Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni* (2017) kitabında sosyolojik bağlamda ve kapitalizm karşıtı olarak ele aldığı ve *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia* (2007) eserinde açıkladıkları "oluş" konseptinin temelleri "yersizyurtsuzlaşma" kavramına dayanır. Yersizyurtsuzlaşma öncelikli olarak kapitalizmin yeni bir toplumsal düzenleme ve kurumsallaşma yoluyla mevcut yapıyı dağıtıp bütün kültürleri köksüzleştirerek onları aynı düzlemde toplayarak yeniden yerliyuurtlulaştırma yoluyla kendini üretmesi olarak tanımlanır (Holland, 1991, s. 58). Ödipus Kompleksinin Jacques Lacancı yorumla "Babanın Yasası"na uymakla bireyleri şekillendiren sistematüğının sonucu ortaya çıkmış sosyo-libidinal üretim biçimlerinin-ki bunlar vahşi dönem, despotizm ve kapitalizmdir- ve normların reddi "şizoanalitik" düşünce ve yersizyurtsuzlaşma sayesinde olacaktır (Holland, 1991, s. 56). Çünkü kapitalist Modernitenin bir aracı olarak psikanaliz Ödipus Kompleksi vasıtasıyla arzuyu sosyolojik bağlamından kopararak bir ebeveyn şemasına hapseder ve dolayısıyla onu kontrol altına alıp sakatlayarak bireyi devlet aygıtının ve kapitalizmin istediğı biçimde ehlileştirir ve evcilleştirir. Deleuze ve Guattari'nin "protesto eden bilinçdışlarına" adadıkları arzu felsefesi, modernliğin arzuyu bastıran hatta devrimci hareketleri dahi etkisi altına alan otoriter ruhuna karşı Nietzscheci "oluş"a olumsal bir güç atfederek yersizyurtsuzlaşmış bir "şizo-özne" tasavvurunda bulunur (Uluğır, 2014, para. 2). Bir tür dekodifikasyonu yani kapitalist şemalardan bağımsızlaşmayı temel alan yersizyurtsuzlaşma, Deleuzcü oluşun çıkış noktası ve başlangıç şartıdır. Kapitalist makinelerin dışına çıkmış yani

yersizyurtsuzlaşmış arzu, psikanalizin marifeti ile “yenidenyerliyuftlulaştırılmak”tır. Deleuze ve Guattari, bu bağlamda “şizofrenik yarılımları” kapitalist şematizasyona karşı libidoya dayanan arzuları yaratıcı bir biçimde serbest bırakan süreçler olarak oluımlar. Bu bağlamda Turgut Özben'in Olric karakteriyle beraber ortaya çıkan şizofrenik yarılması ile içinde bulunduğu bunalıma açılımlar getirdiği süreç Deleuzcü “şizo-özne” inşası kavramı açısından okunabilir. Genelev sahnesiyle beraber ortaya çıkan şizofrenik semptomları ile beliren tartışmacı iç konuşmaları sayesinde Özben, Kemalist geç-modernleşme, küçük burjuva hayatı, kapitalizm ve hatta bütün kurum ve düşünce temelleriyle Modernitenin köklerine saldıran bir tutuma bürünür. Atay, ironi ve parodiyi araçsallaştırarak Turgut Özben'in Selim Işık'ın yazıları, onun hayali sesi üzerinden ürettiği iç konuşmaları ve Olric karakteri ile diyalogları sayesinde yersizyurtsuzlaşmasını fikirsel ve mekânsal bağlamda nihayete erdirip karakterin oluş süreçlerine doğru adımlarını atmasını sağlar. Bu türden bir yersizyurtsuzlaşma Özben'e yeniden yerliyuftlulaşmanın olanaklarını sağlayarak onun kapitalist Modernite karşısında kendi otonom özgürlük alanlarını açmasına imkân verecektir. Dolayısıyla, *Tutunamayanlar*, Turgut Özben'in yersizyurtsuzlaşma serüveninin metni ve karakterin Kemalizm ve kapitalist Modernitede kendi alanını tanzim girişimi olarak okunabilir.

1. Deleuze ve Guattari'de Yersizyurtsuzlaşmış Şizo-Özne

Deleuze ve Guattari'nin *Kafka: Minör Bir Edebiyata Doğru* (1975) adlı eserinde yersizyurtsuzlaşma kavramının temelleri kültürel bağların reddi ya da ona ait olmama bağlamında daha çok “azınlık-oluş” kavramı açısından, yani dil, milliyet, cinsiyet gibi kimlik politikalarının dayatmalarına karşı etik bir varoluş kurma ihtimali üzerinden atılır. Bu kapsam *Anti-Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni* (2017) kitabında genişletilerek kapitalizmin köklerine yönelir. Yersizyurtsuzlaşma kavramı öncelikli olarak kapitalizmin yeni bir toplumsal düzenleme ve kurumsallaşma yoluyla mevcut yapıyı dağıtıp bütün kültürleri köksüzleştirerek onları aynı düzlemde toplayarak yeniden yerliyuftlulaştırma yoluyla kendini üretmesi olarak tanımlanır (Holland, 199, s. 58). Kapitalist Modernitenin benzer dekodifikasyon pratiklerini uygulayan birey, yersizyurtsuzlaşarak sistemin despotik yanlarından azade olacaktır (Holland, 1991, s. 56). Bu açıdan egemen sosyokültürel ve politik kodlardan sıyrılmayı temel alan yersizyurtsuzlaşma, Deleuzcü oluşun çıkış noktası ve başlangıç şartıdır.

Genel hatlarıyla Deleuze ve Guattari'nin yersizyurtsuzlaşma kavramı kapitalizmin şematize eden bir aracı olarak psikanalizin yerine "şizoanaliz"i koymanın bir formülü olarak sunulur. Arzuyu olumsuzlayan geleneğin ürünü olan psikanaliz onu bilinçdışındaki yoksunluk olarak değerlendirir (Kılıç, 2013, s. 95). Onun anne, baba ve çocuk üçgeni aynı zamanda toplumsal örgütlenmelerin de temelini oluşturan çekirdek ailedir (Kılıç, 2013, s. 98). Psikanaliz, babanın yasası tarafından yasaklanmışın peşinde, arzuyu olumsuzlayan bir tablo çizer. Buna karşın yoksunluk ön kabulünü reddeden şizoanaliz, bilinçdışı arzunun, libidinal bağlantılarla üretime nasıl geçeceğinin, arzunun serbest bırakılarak nasıl yaratıcı bir enerjiye dönüştürüleceğinin üzerinde durur. Psikanalizin Ödipal arzunun baba yasasına karşı engellenmesi temelli düşüncesini dönüştüren şizoanaliz, "şizoanalitik makine" ve "rizomcu ontoloji"yi yaratır (Massumi, 2013, s. 133). Şizoanalitik makine ve rizomcu düşünce, Deleuze ve Guattari'nin ağaç biçiminde sembolize ettiği hiyerarşi temelli Batı düşünce geleneğine karşı "savaş-makinesi" işlevi görür (Kılıç, 2013, s. 96). Yani şizoanaliz, insanı sömürgeleştiren, arzu ve arzunun devrimci potansiyelini sekteye uğratan makinelere karşı arzunun olumlu dinamiğini serbest bırakmaya çalışan bir "Lebenphilosophie" (yaşam felsefesi) önerir.

Psikanaliz, tıpkı Sanayi Devrimi'nin üretici emeğe yaptığında olduğu gibi üretici arzuyu keşfederek onu bir şema içerisinde kullanışlı ve toplumsal yasayla uyum haline getirmenin çabasıdır. Bunu da bireyi, toplumsal alandan soyutlayarak onu bir aile şemasının içine hapsederek yapar. Deleuze ve Guattari şizoanalizi açıklarken Sigmund Freud'un "Schreber Vakası"ını örnek göstererek, "hastanın politika konuşmaya başladığı noktada onu tekrar ebeveyn şemasına döndüren psikanalistin, danışanı toplumsal örgütlenme biçimlerinin fenomenolojik şemasında yeniden yerliyurtlandığından bahseder" (Uluğ, 2014, para.6). Düşünürler, psikiyatrinin kapitalizmle iç içe geçmiş söylemine Michel Foucault sayesinde vâkıf olunduğunun altını çizerlerken ebeveyn şemasına hapsedilmemiş ve sosyo-politik bağlamından koparılmamış libidonun üretici ve anarşist gücüne işaret ederler. Başka bir deyişle psikanaliz, Ödipus Kompleksinin ardında saklı olan kuşatma biçimlerini görünmez kılmıştır (Uluğ, 2014, para.4). Deleuze ve Guattari'ye göre bu ailesel kuşatmanın altında topyekûn bir toplumsal-kapitalist makine vardır. Yani Ödipus Kompleksi, bir toplumsal örgütlenme biçiminin despotik göstereni olarak arzunun evcilleştirilmesine yarar (Uluğ, 2014, para. 3). Bu yolla libidonun sosyal yönü ve olumlu gücü kapitalist makineler karşısında dumura uğrattılır. Arzu, yaşama aykırı ve zıt işleyen hiyerarşik temelli ve

despotik “molar makine”lerle (aile, devlet, kapitalizmin de içinde bulunduğu hiyerarşik tüm örgütlenme biçimleri) kuşatılarak istikrarlı bir şemaya hapsedilip tekdüzeleştirilir. Psikanaliz bu bağlamda kapitalist makinelerin güdümünde arzuyu sosyopolitik bağlamından kopararak yerliyurtlulaştırıp evcilleştirir ve dolayısıyla onu sekteye uğratar. Bu açıdan şizofrenik yarılmalar, Deleuze ve Guattari'ye göre molar makinelerin yerliyurtlulaştırmasına yani bireyi sistemin bir dişlisi haline getirecek despotik baskısına karşı bir isyandır, bu durum karşısında bağımsızlaşmayı arayan bir yersizyurtsuzlaşma girişimidir. Yersizyurtsuzlaşma, despotik-makinelere karşı bir savaş-makinesi olarak işler; bunu da kodsuzlaşma ile, yani kapitalist toplumsal düzenin kodifikasyonundan sıyrılarak gerçekleştirir.

Modernizm öncesi dünyanın dogmatik kutsallığı, Modernite tarafından köktenci biçimde yersizyurtsuzlaştırılmıştır. Modernite, kendinden önceki geleneği dekodifiye eder, onun ilkel bölgesel ve despotik makinesini parçalayarak işlevsizleştirir. Ancak bu kod çözülüşü Ödipal gösterenin toplumsal hegemonyası tarafından yeniden yerliyurtlulaştırılır. Yani bu durum kapitalizmin, despotik makinenin üst-kodlanışında belirlenmiş radikal yersizyurtsuzlaştırma girişimlerini yerliyurtlulaştırmakta kullanmak için kendi tekelinde muhafaza ettiğinin göstergesidir (Uluğ, 2014, para.8). Ayrıca “İlkel-Bölgesel Despotizm”in yerini kapitalist Modernite ile beraber çok daha yaygın, merkeziyetçi bir kontrol mekanizması almıştır. Paranoyak olarak tarif edilen despotun şiddet içeren yöntemleri, Moderniteyle çekirdek düzeyde aileye içkinleştirilmiş ve Ödipus Kompleksi yoluyla Baba Yasasının tahakkümü altına alınmıştır. Her türlü şizofrenik yarılma bu toplumsal pratikler yoluyla yeniden yerliyurtlulaştırılarak ehlileştirilmeye çalışılır.

Kafka: Minör Bir Edebiyata İçin (2000) eserinde Deleuze ve Guattari, bağlamı Modernitenin monolitik kültürüne karşı, çok-kültürlülük ve azınlık olma halinde ele alır. Örneğin, Franz Kafka'nın bir Prag Yahudisi olarak Prag Almancası ile yazması hem Çek yerliyurtluluğuna karşı bir uzaklık duygusu tanzim eder, hem de başka bir dille yazma olanağı bırakmayan baskıcı azınlığın, yani Alman nüfusunun yersizyurtsuzlaştırılması biçiminde işler (Deleuze ve Guattari, 2000, s. 25-26). Kafka'nın bir Prag Yahudisi olarak Almanca'yı kullanması ve yarattığı biçim, Deleuze ve Guattari'ye göre “cogito”nun mutlak biçimde yersizyurtsuzlaştırılmasıdır (1986, s. 16). Çünkü onlara göre insanın bağımsızlığını elinden alan yapılar ve kavramlar, kurumsallaşma, anlamlandırma arayışı, öznel ve tabii değildir (Deleuze ve Guattari, 2000, s. 23). Yersizyurtsuzlaşma,

düşünsel bağlamda ya da mekânsal göçebelik halinden biri olarak ya da beraber işleyebilir. Devlet aygıtının düşmanı yersizyurtsuzlaştırarak onu başka bir mekân-zaman düzlemine ötekileyen makinesinden kurtulmanın yolu kapitalizmin eliyle oluşturulmuş ve çoğunlukla kültürel ve milli kodifikasyonun da dahil olduğu hiyerarşik yapının dışına çıkmaktadır (Deleuze ve Guattari, 2007). Burada Turgut Özben'in onun kurumlarının yetiştirdiği bir aydın olarak Kemalizm'e karşı geliştirdiği reaksiyon Kafka'nın Alman egemen tavra karşı tanzim ettiği alana benzer bir otonom özgürlük alanı arayışına benzemektedir. Kemalist söyleme göre teşkilatlanmış kurumlarca yetiştirilmiş bir aydın olarak Özben, söylemin dayattığı çerçeveden sıyrılmak için kendine mündemiç edimsel ve düşünsel şemalarla da hesaplaşmak zorunda kalacaktır. Bu türden bir karşı duruşu sergileyebilen kişiler-ki bu düzende bunun en çarpıcı örnekleri "şizo"lardır- ancak kapitalist sisteme karşı özgür ve özgün olarak kendilerini konumlandırabilirler. Aynı kavram Kafka örneğinde, dilin, milliyetin, cinsiyetin, Hümanizmin ve mekânsal aidiyetin de içinde bulunduğu tüm kimliksel kodlardan sıyrılip özgürleşmenin yolu olarak sunulur (Deleuze ve Guattari, 2000). Bu durum Turgut Özben'in dönüşümünde ise Kemalist ideolojik söylemin ve Modernitenin dayatmalarından ironi ve parodi yoluyla kurtulma biçiminde tezahür eder.

Tutunamayanlar'ın biçimsel bağlamda majör roman örüntüsünü tersyüz eden karakteri de yersizyurtsuzlaşmış azınlık olma haline ilişkindir. Pascal Casanova'ya göre azınlığı temsil etmesine rağmen, hegemonik, majör estetik örgüden kurtulamayan yazarlar yerleşik kültürün çeperlerine sürgün edilirler (aktaran Furlanetto, 2013, s. 212). Bu sebeple azınlığı temsil eden romanlar, yerleşik estetik kalıpları sorgulayanlardır (Furlanetto, 2013, s.211). Yani minör edebiyat, majör dili parodileştirmek, dilin değişmezlerinin tabanını aşındırmak ve majör dile farkın ve acının yan anlamlarını katmaktır (Kaya, 2015, para. 15). Bu durum her ne kadar azınlıkların majörün dili içerisinde ürettikleri edebiyata vurgu yapsa da bu bakış, estetik bağlamda majör ve hâkim edebiyat kalıplarını yıkmakla da ilişkilendirilebilir. Atay'ın *Tutunamayanlar* metni, Cumhuriyet'in kültürlerini, tarih söylemini ve Batılılaşma çabasının köklerinde yatan kapitalist Modernitenin felsefi köklerine saldırıp günlük yaşamının politliğini parodize ederken aynı zamanda o güne dek Türk romanında eşine rastlanmamış bir üslup da ortaya koyarak içerik yönünden azınlık-oluş halini biçimine yansıtan ve dolayısıyla kendi otonom bölgesini tanzim edebilen bir roman olarak kendini belli eder.

Bütün Deleuzcü oluşlar, azınlık-oluş şemsiyesi altında durmaktadır. Burada kastedilen azınlık, bir sayıca azlık halini değil, iktidar aygıtlarının karşısında konumlanması ifade eder. Azınlık, çoğunluktan, normlardan ve baskın toplumsal kodlardan sapandır (Kaya, 2015, para. 12). Azınlık, kavramı bir sayısal kavram değil, kaçış çizgilerinde oluşan, kapitalist makineye paralel ilerlemeyen kompozisyonlar yaratmanın potansiyeline gizlidir. Azınlık-oluş bir “göçebe savaş makinesi” işlevi görür. Devlet aygıtının “kapma” savaşına karşı kurucu bir göçebelik hali içerir (Kaya, 2015, s. para. 9). Bu türden bir göçebelik yoluyla azınlık-oluş, roman türü açısından bakıldığında toplumla bütünleşmeyi temel alan “Bildungsroman” (oluşum romanı)’ın tersine işleyişi gibi görülebilir. *Tutunamayanlar* metninin yapısını Gürle (2016) bir Bildung parodisi ya da anti-Bildungs’a benzetir (s. 164, 167). Bu minvalde incelendiğinde, metin, içeriksel bağlamda düşünsel ve topoğrafik yolla gerçekleşen bir yersizyurtsuzlaşma Bildung’u çerçevesinde ilerlerken biçimsel olarak egemen kalıpları alaşağı eden bir azınlık-oluş hali olarak alanını tanzim eder. Metin, iktidar makinelerini tersyüz ederken biçimi araçsallaştıran bir işleve sahiptir.

2. Tutunamayanlar'da Biçimsel Yersizyurtsuzlaşma

Geleneksel elitin Batılılaşmaya karar verdiği toplumlarda görülen gecikmiş-modernleşmenin aceleci tutumunun ulusal ve bireysel sonuçları Atay’ın romanının geneline sinmiş ironik dilin hedefindedir. Gecikmiş Modernleşmeyi tecrübe eden toplumlar, Batı’nın geçtiği süreçleri yaşamadan, kısa sürede iktidarını sağlamlaştıran bir seçkinler grubunun, ekonomik ve yapısal dönüşümü uygulamaya geçip toplumsal dönüşümü ve bütünleşmeyi de bu yolla sağlama çabasıyla Batılılaşma sürecini hızla tamamlama çabasıdadırlar (Güran, 2011, s. 6-7). Ancak bu baş döndürücü hızı tecrübe eden toplumlar, Batılılaşma pratikleri ile hayat biçimine sadık kalabilme çabası arasında, düştüğü tuhaf ikilemlerde tutarsızlığa saplanırlar. Marshall Berman’ın bakış açısıyla bu durum çılgına dönmüşçesine kendini aşağılamaya dönüşür ve ancak bu toplumlar öz-ironi yetileriyle ayakta kalabilirler (aktaran Güran, 2011, s. 8). Bu açıdan *Tutunamayanlar*, ironi ve parodi yoluyla kolektif kimliğin, kendine dönmüş bir ironisidir.

Deleuzcü azınlık-oluş, ne tanımlanabilir bir kimliğe sahip olmaktadır, ne de nostaljik bir varoluşa sıkı sıkıya sarılmaktır, azınlık-oluş, bir süreç, bir kimi zaman mecazen, kimi zaman da fiilen yollarda yaşayış hali, bir sınır ihlalidir (Kaya, 2015, para. 15). Kafka metinlerinde bu durum hayalin ve irrasyonelitenin gerçekle karıştığı biçim yoluyla tezahür eder. Bu türden bir sınır ihlali, *Tutunamayanlar*

metninde biçimsel olarak Bakhtinci karnavalesk unsurlar ve diyalojizm yoluyla gerçekleştirilir. Mikhail Bakhtin'e göre karnaval alanları ve bu alanlarda konuşan dil, romanın kendi çağını eleştirebilen muhalif kimliğinin ortaya çıktığı yerdir (aktaran Fırıncioğullar, 2016, s. 447). Kimi karnavallar, Kilise kültürünün bile parodisini yapar ve karnaval biçimlerinin hepsi Orta Çağ'ın egemen ideolojisinin, yani kilise dinselliğinin dışında konumlanır (Bakhtin, 2004, s. 31-33). Yani karnaval, soytarının krala dönüştüğü, kısa bir süre için de olsa iktidar kültürünün alaşağı edildiği bir kutlama biçimidir. Çünkü karnaval, mizah ve ironi yoluyla, bireylerin sosyal norm ve yasalarla arasına mesafe koymasını sağlar (Deleuze, 2006). Yıldız Ecevit'in (1989) Atay'ın ironisinin yansımalarının altını tutunamayış olarak değil de yabancılaşma olarak çizmesinin sebebi budur (46). Ecevit'in yabancılaşma olarak kavramsallaştırdığı meselenin kapsamı, Deleuzcü bir bakışla genişletilerek yersizyurtsuzlaşma bağlamında bir azınlık-oluş durumu olarak okunmalıdır. Deleuze ve Guattari'nin önerdiği biçimiyle şizo-öznenin her türlü zincirinden kopmuş otonom özgürlük alanında "Dionysosçu kahkaha"nın peşinde olması hali, Özben'in metin boyunca yersizyurtsuzlaşmasının iktidar kültürünü tersyüz eden karnavalesk unsurları süregenleştirdiği alaycılıkla tezahür eder. Bu alaycı dil, metnin içine yerleştirilmiş şiir, tiyatro, şarkı gibi farklı edebî biçimlerin parodize edilmesiyle zenginleştirilir.

Bakhtin'in (2004) Dostoyevski karakterlerinin diyaloglarından yola çıkarak ortaya attığı diyalojizm kavramı her iki tarafın da diğerinin kastettiği şeyi tamamen bilmemesine bağlıdır (s. 31). Retorikten farklı olarak diyalojizm, bir tarafın baskınlaşarak karşı tarafın argümanını çürütmediği bir biçimdir. Bu türden bir diyalojik bir yapı, aynı zamanda kesin yargıların ve doğrunun gösterilmediği, yeni tez ve antitezler arasında sentezlerin tekrar tekrar üretildiği bir düşünsel atmosfer ortaya koyar. Bu açıdan diyalojizm kesin önermelerle sonuçlanan ve yeni yargıların önünde sonunda tükenmeye uğrayacağı diyalektikten seslerin kaotik bir yeniden üretim sürecinde bulunmasıyla farklılaşır. *Tutunamayanlar* metninde yazarın bilinci Özben'in bilincinde tezahür ederek "monolojik" (tek sesli) metinlerin tersine "yazarın bilinci başkalarının bilinçlerini (...) nesnelere dönüştürmez ve onlara giyabî, nihaleştirici tanımlar yaptırmaz" (Bakhtin, 2004, s. 20). Bakhtin'e göre (2004) dil, tıpkı Özben'de olduğu gibi iç bilinç ile dış bilinç arasında devamlı müzakere halinde bir enerjidir (s. 33). Bu tanım, dilin bilincin ifadesinin tek aracı olarak düşünüldüğünde Deleuzcü oluş konseptine uygun sabit bir temsil yerine, sürekli bir dönüşümü ve değişimi imleyen özne tasarımına uygundur. Atay (2015), bu türden bir

diyalojik yapıyı Özben'in bilincine hapsederek yine onun kişiliğinin bir parçası olan Olric karakteri ve Selim'in hayalet sesi ile Özben'in konuşmaları çerçevesinde kurar. Bu yapı, edebi mirasla zenginleştirilerek kimi metinler ve yazarlara yapılan göndermelerle kuvvetlendirilir. Şövalye Don Kişot, Sancho Panza, Shakespeare, Prens Hamlet, Goethe, Schiller, Dostoyevski, Tolstoy, Kafka gibi yazar ve karakterlere referanslar kimi zaman örtük kimi zaman da açık olarak verilir. Ancak bu çok seslilik tıpkı Bakhtin'in Dostoyevski romanlarını tarif ettiği biçimde "dünyanın son sözü ve dünyaya dair son söz henüz söylenmeden" biter (Bakhtin, 2004, s. 42). Özben'deki şizo-özne inşası biçiminde beliren yersizyurtsuzlaşma her şeyi açık uçlu bırakır; "her şey hala gelecektedir ve daima gelecekte olacaktır" (Bakhtin, 2004, s. 42). Bu açıdan bakıldığında diyalojizm, Deleuzcü oluşlarla aynı düzleme gelir; bir baş veya son içermez, "onun orta"ları vardır, -aynı zihinde tezahür etse de- hep ârâfta bulunan çok-sesli bir düşünsel varoluşu temsil eder.

Bakhtin, modern romanı, biçimsel ve ideolojik olarak tanımlamaktansa onu, söylem üzerinden değerlendirir. Modern romanda biçim ve içerik söylem üzerinden kurulup birbirine eklenerek bir bütün teşkil eder. Bakhtin'ine göre modern roman, post-endüstriyel toplumla beraber farklı edebi türleri içinde eriten, onun "heteroglossia" (dış-seslilik) diye isimlendirdiği farklı ideolojileri ve bakışların, dilin ve içeriğin söyleme göre belirlendiği bir biçimde yansıttığı bir türe dönüşmüştür (aktaran Çakmakçı, 2009, s. 98). Diyalojizm, heteroglot "çok-seslilik" (polyphony) kavramı üzerinde temellendirilir. Çok sesliliğin bölünmüşlüğüne ve dışarıdan gelen ve dışsallaşmış bir bilince de işaret eden bu kavram roman dilini, profesyonel jargondan, karakterize grup davranışlarının temsilinden, yaş gruplarına özgün konuşma biçimlerinin seslendirilmesinden, farklı diyalektlerden faydalanmak gibi yöntemler sayesinde zenginleştirir (Çakmakçı, 2009, s. 101). Özne, dış sesler yoluyla şekillendirilerek kendini kurar. Bu durum *Tutunamayanlar*'da tüm dış seslerin içselleştiği kaotik bir tek zihinde canlanır. *Tutunamayanlar* metninde heteroglot çok-sesli biçim, edebi mirasla ve onun üreticileriyle diyalojla tartışma zeminini genişletirken, bir yandan da tiyatro, şiir, şarkı gibi edebi türler yoluyla resmi tarih söyleminin ve Modernitenin kültürlerinin iktidarını sarsmak için araçsallaştırılır. "Şarkılar" bölümünde Düzgen Silik karakteri yoluyla Orta Asya Türk tarihi söylemi, "İlimihâl" bölümüyle dinler tarihi, Ziya Özdevrimsel karakteriyle Kemalist Devrim, "Tiyatro" bölümüyle birçok edebî ve tarihî kişiliğin alaya alınmasında, Nazım Hikmet şiirlerinin parodize edilmesinde farklı edebi türlerin anlatı biçimlerinden yararlanarak *Don Kişot* ve

Gargantua gibi eserlere benzeyen yeni bir biçim yaratılır. Bu kapsamlı anlatı ile Franco Moretti'nin "modern epik" dediği ansiklopedik bir ulusal anlatıya meyledilirken romana eklenmiş bu türsel zenginlik iktidar makinelerini parodize etmek için kullanılır (aktaran Gürle, 2016, s. 33-37). Parodi ve ironiyi hicivden ayıran şey ise tek sesli bir "doğru"yu yansıtmaktansa doğrunun olmadığı kaygan bir zeminde kendine de dönen bir eleştirel gücü taşımasıdır. Bu durum, Cevat Çapan'ın da altına çizdiği gibi ironinin kendine dönen yapısı nedeniyle yıkıcı ve muğlak bir zemini işaret ediyor gibi görünse de özneyi, onun tasarımına içkin ideolojik söylemden bağımsızlaştırabilecek yaratıcı gücü de ortaya koyar (aktaran Apaydın, 2007, s. 46). Atay'ın iktidar makinelerini alt üst etmek için faydalandığı bu kaygan zemin, şizofreninin eleştirel gücünün de dahil olmasıyla, içine sabuklamaların da dahil olduğu aynı zihinde düşüncenin sürekli inşa edilip yıkıldığı ve yeniden üretildiği bir yapı oluşturur. Bu yapı içerisinde özeleştiri ve "özironi" Turgut Özben'in kendini dönüştürmesinin de bir aracı haline gelir. İçkinleşmiş iktidar makinelerinden bağımsızlaşmak için kendine de yönelen başı ve sonu belirsiz eleştirel iç konuşmalar sayesinde özne, metin boyunca dil üzerinden kendini tekrar tekrar yeniden inşa eder. Bu biçimsel yapı, Deleuzcü oluşu ve Bakhtinci diyalojizm kavramlarını bir paralele getirerek kesin bir son önermeyen bir yolda olma halini işaret eder. Metnin kaygan söylemi, kesin bir çıkış önermeden iktidar makinelerini alaşağı etmek üzerine bina edildiği için parodi ve ironi çok-seslilikle bütünleşerek bir "söylemler curcunası" gibi kendini gösterir. Gürle'nin (2016) "aşırılığın ekonomisi" diye yorumladığı, başkaca yorumlara göre "yazarın ne bulduysa romana koyduğu" kakafonik görünen bu çok-seslilik, aslında önüne gelen her hiyerarşik yapıyı dağıtma teşebbüsünde bulunan planlı bir biçimi inşa etmektedir. Atay, söylemin çok-sesliliğine uygun olarak kurguladığı biçiminde, bir yandan Turgut Özben'i şizo-özne inşası yolunda çevresindeki söylemlerden yersizyurtsuzlaştırırken öte yandan da "edebiyatın babaları"nın da iktidarlarını sarsmaktadır (Gürle, 2016). Çünkü Jale Parla'nın da işaret ettiği gibi "tüm büyük romanlar, kendilerinden önceki roman geleneğine bir başkaldırıdır" (aktaran Gülsoy, 2014, s. 23)

Son tahlilde, Atay, iktidar makinelerine karşı karnavalesk ve çok-sesli saldırısını, tek bir şizofrenik bilince hapsolmuş diyaloglardan faydalanan bilinç akışı tekniği yoluyla oluşturur. Şiir, tiyatro ve şarkı gibi türlerin parodize edildiği, karnavalesk unsurlardan da faydalanan iç konuşmalar yoluyla kurulan diyalojik biçim sayesinde iktidar makinelerine karşı eleştiri o güne kadar Türk romanında görülmemiş bir üslupta ortaya konarak edebiyatımızın roman

kalıpları temelinden sarsılır. Egemen söylemin biçimsel ve içeriksel olarak görünür olan iktidar makineleriyle bağlantısı düşünülünce içerikle de desteklenen biçimsel bir otonom alan yaratılmış olur.

3.Tutunamayanlar'da İçeriksel Yersizyurtsuzlaşma

3.1.Cumhuriyet'in İdeolojik Makinelerinden Yersizyurtsuzlaşma

Homi Bhabha'nın (2000) altını çizdiği gibi pedagojik eğitimin söylemi, bayrak, milliyet, tarihsel anlatı gibi günlük hayatta sürekli tekrar eden performatif edimler yoluyla kendini pekiştirerek yeniden üretir (s. 291- 323). Özben, *Tutunamayanlar* metninde tıpkı Selim Işık gibi hâkim ideolojinin doktriner eğitiminden geçmiş ama Selim Işık'tan farklı olarak ona inanmasa da bu tip edimlere katılarak düzene tutunmayı başarmış bir karakter olarak çizilir. Selim Işık'ın Özben'i "eyyamgüder" olarak tanımlamasının sebebi bundandır (Atay, 2015, s. 63). Buna rağmen geç kalmış modernleşmenin baş döndürücü bir hızda hayata geçirildiği ülkede, Kemalist düzenin Osmanlının redd-i mirasıyla yarattığı yersizyurtsuzlaşma olarak okunabilecek kültürel dönüşüm Turgut Özben'in çocukluğunun ironi yoluyla aktarılmasına yol açar: "Okulda ilk öğrendiğim gerçeklerden biri de babamın (...) beni yanlışlıkla mektep yerine okula gönderdiği oldu. Önümüze alfabe adında anlaşılmaz bir kitap koydular. Babam ona elifba dedi." (Atay, 2015, s. 74-75). Özben geç-Batılılaşmanın yarattığı arada kalmışlık hissini farkındadır. Onun bu farkındalığı devletin tarihsel, kültürel ve ideolojik söylemi eleştirmesine sebep olacak; karakter, tutunmaya çalıştığı söylemi dışsallaştırdıktan sonra onun kökleri olan modernizm ile hesaplaşacaktır. Bu tutum, Cumhuriyet'in Batılı eğitimden ve ideolojik doktrininden geçmiş Özben'i kodlarından kopmaya itecek, karakterin önce Cumhuriyet'in iktidar kültürlerini alaşağı etmesine sebep olacaktır. Genelev sahnesine kadar aktarılan "Şarkılar" ve "İlmihal" bölümlerinde öncelikli olarak ülke özelinde ortaya konan ideoloji ve onun tarihsel söylemi alaya alınarak değersizleştirilecek, ardından Modernitenin düşünsel ve günlük hayata yansıyan pratikleri ile hesaplaşılacaktır. Atatürk figürünün Özben'in rüyasına kamburu çıkmış, saçları dökülmüş, sesi yorgun çıkan bir yaşlı olarak girmesi Ödipal babanın devlet kademesindeki en önemli temsilinin, karakterin nezdinde otoritesinin zayıflamasına ama bir biçimde etkisinin devam ettiğine de işaret eder (Atay, 2015, s. 85). Bu rüyadan bir kâbus sıkıntısıyla uyansa da Özben'in ironik biçimde Selim Işık'ı Hergele Meydanı'nda Ata'nın izinden gitmekten başka bir kavramı olmayan Cumhuriyet çocuğu olarak dolaştırmasıyla devlet babadan kopuş sağlanır. Özben, bir yandan babayı temsil eden devlet kültürleriyle hesaplaşırken öte

yandan resmî tarih söylemini de alaşağı eder. Selim Işık'ın yazmış olduğu Orta Asya Türk tarihi anlatısı Düzgen Silik karakteriyle, Kemalist Devrim, Ziya Özdevrimsel karakteriyle, dinî doktrinler, ilmihal bölümüyle yerle yeksan eder. Ancak genelev sahnesiyle ortaya çıkacak Olric iç sesiyle beraber resmi tarih söylemine karşı oluşturulan ironik söylemin kapsamı genişletilecek ve Batılılaşma ve Modernite düzlemine doğru da yönlenecektir.

Genelev sahnesi romanın doruk bölümü olarak “grotesk gerçekçiliğin temel özelliği olan, (...) şeyleri baş aşağı etme şeklindeki tipik karnavalesk yaklaşımın örnekleriyle doludur (Gürle, 2016, s. 137). Özben'in soytarılaştığı ve şizofrenik yarma hareketinin doruğa ulaştığı bu sahnedeki rolü, dokunulmaz sanılan her şeyi buldukları ayrıcalıklı konumda dokunulabilir kıldığı, Osmanlıdan, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ideolojisine kadar her şeyi alaşağı ettiği bir misyon taşır (Gürle, 2016, s.139). Bu sahne, hem hâkim ideolojik yapının merkezi Ankara'yla hesaplaşmayı sağlamasıyla hem de Selim'le sürdürülen içsel diyaloga kişilik yarılmasını ele veren Olric karakterinin katılması ile metnin kırılma bölümünü teşkil eder. Olric karakterinin ortaya çıkması ile beraber irrasyonelleşmiş bir bilinç yoluyla yersizyurtsuzlaşmanın dekodifikasyonu sağlayan şizofrenik yarılmaları geri dönülmez biçimde karaktere hâkim olmuş ve Deleuze ve Guattari'nin tanımladığı biçimiyle “sizo-süreç”e kesin geçiş yapılmıştır. Nitekim Özben, Cumhuriyet ideolojisinin resmi merkezi Ankara'da bürokrasinin yorucu çarklarından kurtulup evine döndüğünde koltuğuna yayılır ve şöyle düşünür: “İnsan iki gün falan böyle hissetse kendini, Dostoyevski'yi kışkandıracak eserler yazar” (Atay, 2015, s. 107). İrrasyonel davranışların yoğunlaştığı bu bölümden itibaren milli ideolojik söyleme karşı değersizleştirici üslûbun kapsamı genişletilerek kapitalist Moderniteye karşı da bir söylem geliştirilecektir. Bu sebeple burada Avrupa Aydınlanmasını eleştiren, rasyonalite ve Modernite karşıtlığı üzerine bina edilmiş Yeraltı Adamını yaratan Dostoyevski'ye referans verilmesi bilinçli bir tercihtir. Çünkü Meltem Gürle'nin (2016) altını çizdiği gibi Özben de Dostoyevski gibi, insanın özgür iradesinin, aklın sınırlarının dışına çıkmadığı vakit tezahür ettiğinin farkına varmıştır (209).

Genelev sahnesi ile gelişen delilik hali, Hamlet'in delirmiş gibi yaparak soytarının eleştirel gücünden istifade ettiği ve “antic-disposition” olarak adlandırılan durumun paralelinde görülebilir. Ancak Deleuze ve Guattari de sizo-özne topyekûn devrimci bir özne değildir. Onlara göre şizofreni, toplumun molar kümelerine karşı kaçış çizgilerinin mümkün olduğunu göstermesiyle önemlidir (Uluğır, 2014, para. 14-15) Yani burada devrimci bir hakikat olarak şizofrenikleşmenin vurgusunun değil, egemen baskı yapılarına karşı

olumlu ve otonom hakikat alanlarının yaratılarak bununla ağaçsı yapıları tehdit eden şizofrenik yarımaların önemini altı çizilmektedir. Bu açıdan iktidar çeperinde bir yarma hareketi olarak şizo-süreç, topyekün bir yıkım anlamını taşıyan şizofrenleşmekten ayrılır (Uluğ, 2014, para.15). Burada altı çizilen şizofrenleşmekten ziyade “şizo-özne”ye dönüşmek, egemen kuvveti tümünden çökertmeyi değil, yaşamı tekdüze ve tektipçi bir sürece dönüştüren hiyerarşik makinelerle karşı kendi “iç deney”ini hayata geçirerek bu makinelerle karşı pek çok var olma biçiminin mümkün olduğunu vurgulamaktır. Buradan bakıldığında Özben’in karnavaleskin iktidarı tehdit eden unsurlarından tıpkı Prens Hamlet gibi faydalandığı ancak Hamlet’in trajik toplumsal sonuçlar veren toptan yıkıma dönük davranışını göstermediği görülür. Özben’in meselesi öncelikle kendine mündemiç iktidar makineleriyle hesaplaşmaktır ve onun yönü, topyekün bir sosyal devrimi işaret etmez. Dolayısıyla Özben’in örgütsüz bireysel mücadelesinde toplumsaldan çok bireysel olana vurgu yapan ve kendi yaşam felsefesini oluşturmaya çalışan şizo-öznenin inşa süreci öne çıkar.

3.2.İçkin Makinelere Yersizyurtsuzlaşma

Atay'ın *Tutunamayanlar*'da temsilini verdiği aydın tipi, metnin yazıldığı 1960'larda Türkiye'de zuhur etmiş örgütlü aydın tipinden farklı bir portre çizmektedir. Onun *Tutunamayanlar* metniyle yarattığı Selim ve Turgut karakterleri, kendi meselesini halletmeden toplumsal sorunları çözmeye çalışan, devletin temsil ettiği baba figürünü taklide yeltenen, devlete angaje otoriter aydın tutumundan bağımsız önce ontolojik ve etik meseleleriyle uğraşan bir varoluşu temsil ederler. Michel Foucault'nun belirttiği gibi “(...) hedef kim olduğumuzu keşfetmek değil, olduğumuz şeyi reddetmektir. Günümüzün siyasal, etik, toplumsal ve felsefi sorunu bireyi Devlet'ten ve kurumlarından özgürleştirmek değil, kendimizi Devlet'ten ve ona bağlı özneleşme türlerinden kurtarmaktır” (aktaran Newman, 2014, s. 133-136). Kendi meselesini temel alan “Turgut Özben'in mücadelesi tümüyle babalaşan ve ceberutlaşan bir dünyayla” (Gürle, 2016, s. 118) olduğu gibi, o dünyada kendine mündemiç olan iktidar makineleriyle. Deleuze ve Guattari'ye göre arzunun ve diğer tüm toplumsal makinelerin tekdüze ve hiyerarşik örgütlenmeklemlenme biçimleri karşısında başka bir tür olumlu örgütlenmenin yani “organsız beden” in (body-without-organs) ve onun zemininde oluşların mümkün olduğunu göstermek anti-otoriter ve anti-hiyerarşik bir yapıda mümkündür (aktaran Uluğ, 2014, para. 1). Bu bağlamda kapitalist makinenin karşısındaki özne, bir partizan değil, bu şemalar karşısında bireysel alanını oluşturabilen şizo-öznedir. Şizo-özne de tıpkı Atay'ın Özben'in içinde bulunduğu kapma

makinelerinin çarklarından kurtulması sürecinde vurguladığı gibi 'başka bir dünya mümkün' söyleminin yaşam düzeyinde deneyimlenmesidir (Uluğır, 2014, para. 16). Bu minvalde Atay'ın Turgut Özben karakteriyle çizdiği aydın tipi, örgütsüz, münferit ve kendine has, yersizyurtsuzlaşmış bir şizo-öznedir.

Özben ülkenin içinde bulunduğu durumu "içinde herkesin bir payı olduğu çirkinler dünyası" olarak tasvir ederek meselede kendi payını inkâr etmez ve bu çirkinlikler dünyasını "bütün aydınların rahatsız olmadan bir köşesinde yer almaya çalıştığı" bir zümre sorunu olarak ele alır (aktaran Ecevit, 2005, s. 65). Bu açıdan aydının kendisiyle ve değerleriyle yüzleşmesinin gerekliliği elzemdir. Tahakkümün zincirlerinden kopuş, bir başka dünya bileşimini olumlamak için yaratılan isyan, kapitalist iktidarın kodlarını içselleştirmiş bireyin kendiyi yüzleşmesini de içermelidir (Kaya, 2015, para.2). Bu tutum, Deleuzcü yaşam felsefesini kurmak için kendine mündemiç şemalarla da hesaplaşmayı işaret eder. Özben'in içkinleşmiş iktidar şemalarıyla hesaplaşması, bireysel ve toplumsal olanın iç içe geçip birbirine karıştığı bir gelişim sürecinde ilerler. Özben'in yersizyurtsuzlaşmasının ilk işareti olan ve metnin giriş bölümünde aktarılan küçük burjuva evini ve eşyalarını eleştirisi giderek karakterin mutad arkadaş çevresinden ve ailesinden kopuşa doğru evrilir. Selim Işık'ın yazdığı parodik metinleri okuyarak Cumhuriyet ideolojisiyle hesaplaşmasını tamamlasa da kendine mündemiç makinelerle hesaplaşması daha zorlu olur. Bir iç monoloğunda geçen "çıkar üstündekileri, kurtul bu düzenden. Olmaz Selim: cırılçıplak kalırım sonra. (...) Düşünceler göğe yükseliyor, fakat vücut toprağa bağlı" (Atay, 2017, s. 307) sözleri bu durumu işaret eder. Çünkü fikri yersizyurtsuzlaşma, Deleuze'ün de altını çizdiği gibi şizo-öznenin oluşumu sürecinde yersizyurtsuzlaşma ve yeniden yerliyurtlulaşma ikiliğinde süreklilik arz eden, kesin merhalelere bölünemeyecek, gelgitlerle ilerleyen bir oluş halidir. Bu süreçte Olric iç sesinin ortaya çıkışı Özben'in Modernitenin içkinleştirdiği şemalarla hesaplaşması için de bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Esat'la tanışarak Selim Işık'ın günlüklerine ulaşması ve onları okuma süreci Cumhuriyet'le ve kapitalist Modernite ile olan meselesinin doğrultusunda tercih edeceği kaçış çizgisi için belirleyici rol oynar.

Özben, Selim Işık'ın yazdıkları ve onunla olan iç konuşmaları yoluyla dönüşüm sürecini devam ettirse de onun için Deleuze ve Guattari'nin tanımlamasıyla kapitalist Modernitenin despotizmini temsil eden "kapma aygıtı"ndan kurtuluşun yolu Selim'in seçtiği gibi intihar değildir. Şizo-özne tasarımının anarşist tutumunda, toptan sistemi çökertmek yerine ölçülü yarma hareketlerini tavsiye eden Deleuze ve Guattari'nin önerisi, Özben'de göçebe yarma hareketinin

ardından kitaplar ve yolculuklar yoluyla yenidenyerliuyurtlulaşma şeklinde tezahür edecektir. Bu açıdan Atay, Özben'in yolunu Selim'inkinden farklı çizer. Özben, Selim gibi topyekûn bir dönüşümü ya da yıkımı bunu gerçekleştiremeyince de intiharı seçme yoluna değil, bir özne olarak kendi otonom alanını oluşturma çizgisinde ilerler. Bunun için karakter, metin boyunca düzenle ve kendisiyle hesaplaşmasını yaparak otonom alanını oluşturmak isteyen yersizyurtsuzlaşmış bir özne portresi çizmiş, metnin sonunda yenidenyerliuyurtluğunun olanaklarını kitaplarda ve yolculuklarda aramıştır. Özben böylece kapma aygıtından bağımsızlaşarak, oluşlar için arzusunu, enerjik ve şen bağlantılar için serbest bırakacaktır (Deleuze ve Guattari, 2007).

4.Modernite Ağacının Köklerine Doğru

Nurdan Gürbilek'e göre (1990) Atay'ın ironik dili, ironinin doğası gereği kendine de yönelen yapısı nedeniyle karakterlerine tutunacak bir zemin bırakmaz. Ancak bu savına rağmen Gürbilek, "marjinal" Atay'ı reddederek *Tutunamayanlar'*ı Kemalizmin bir eleştirisi biçiminde okur. Oysa Özben'in meselesi daha geniş bir kapsamda geleneksel bir toplumun Batılılaşma çabası karşısında Modernitenin dayatmaları ve onun oluşturduğu çatlağa ilişkindir. Gürbilek'in görüşü kısmen doğru olsa da Özben'in kapitalist-Modernite karşısında takındığı tavır Kemalizm bağlamına sığmayacak kadar derin bir çatlağı işaret eder. Marjinal kelimesiyle nitelendirilen Atay'ın göçebe yersizyurtsuzlaşma hareketi, Özben karakteri bağlamında, Kemalist söylemle olduğu kadar onun köklerinde yatan kapitalist tahakküm makineleri karşısında kendi otonom kaçış alanlarını oluşturabilen bir aydın edimi olarak görülmelidir. Daryush Shayegan (1991) zihinsel yapıları hala geleneğe bağlı ve modernliği sindirmekte zorlanan toplumların, modernizm karşısında zenginleştirici ve duyarlılık yelpazesini genişletebilir bir çatlağa düştüğünü vurgular. Bu çatlak toplumsal ve bireysel düzeyde şizofrenik bir toplumsal bilinç oluşturur. Shayegan'ın bir mecaz olarak kullandığı şizofreni Özben'de kişilik yarılmaları biçiminde kendini gösterir. Ancak bu yarılmaların ona sağladığı özgürleştirici alan yoluyla Özben, kapitalist kodlardan bağımsızlaşarak düşünce yelpazesini genişleterek bir yersizyurtsuzlaşmış göçebelik bilinci oluşturacaktır. Atay'ın metnin "karnavalesk" üslubunun kalbine yerleştirdiği ironik delilik hali, Turgut Özben'de Modernist kurumsallaşmanın her türüne karşı özgürleştirici bir silah işlevi görmektedir. Kemalist ideolojiyle yüzleşmek, Özben için sadece bir basamaktır; meselenin daha derine ve yüzeye yayılan ağaçsı molar kümeleriyle yani kapitalist Modernite ve onun bina edildiği düşünsel

şemalarla hesaplaşmak Atay'ın baş kişisinin metin ilerledikçe uğraştığı asıl mesele olur.

Özben'de ülke çapındaki hâkim ideolojiye başkaldıran tutum, şizofrenik yarılmanın getirdiği bir karşı duruşa doğru evirilerek genelev sahnesinde uyanan iç sesin ortaya çıkmasıyla şizo-özne inşası boyutuna geçer. Bu sahneyle beraber Atay, metnin kapsamını ulusal alegoriden, Modernitenin parodi ve taşlamasına doğru genişletir. Kemalist ideolojik pratiklerin yetiştirdiği Batılılaşmış bir aydın olan Özben, Batılı düşünsel şemalara ve devletin resmî ideolojisine dair ne varsa Selim Işık'ın hayalet sesine eşlik eden Olric iç sesiyle ardında bırakır. Modernizm eleştirisi, küçük burjuva hayatından sıyrılma çabası, Batı'nın kötülüğün ihraç mekanizması olarak sunulması, aydın sınıfın çürümüşlüğüne ve rasyonaliteye eleştiri yoluyla da içinde yaşanılan kültürel ve ideolojik formasyonun temelleri kod çözümüne uğratılır. Bu süreçte Turgut Özben'in şizofrenik yarılmasını temsil eden Olric'le diyalogu sürmekte ve giderek artmaktadır. Şizo-öznenin inşası süreci, yersizyurtsuzlaşmayı sağlayan kodsuzlaşmaya zemin hazırlayan bir varolma biçimi işlevi görür. Yani Bakhtinci diyalojizmi içsel diyaloglar yoluyla bilinç akışına dönüştüren yazar, çok-sesliliğe olanak veren şizofrenik kişilik bölünmesini, karakterini düzenden ve onun özne tarafından içkinleştirilmiş pratiklerinden bağımsızlaştırmanın aracı olarak kullanır.

Yersizyurtsuzlaşma süreci, sadece Cumhuriyet ve onun temsil ettiği geç-Batılılaşmanın kurum ve değerleriyle hesaplaşmayı değil, bu ideolojinin temellerini oluşturan kapitalist Modernitenin üzerine bina edildiği felsefe ve onun yarattığı kurumlarla muhasebeyi de beraberinde getirir. Deleuze ve Guattari'nin felsefesinin üzerinde temellendiği "Hümanizm sonrası" (posthumanism) görüşü, Avrupa-merkezli, sömürgeci politikaların temellerinin rasyonel özne tasarımına dayandığını vurgular. Bu açıdan metinde Rene Descartes ve Kartezyen düşünme biçiminin ironi yoluyla eleştirilmesi Modernizmin üzerine bina edildiği düşünce sistemine bir saldırı niteliğindedir. Metnin "Ne Yapmalı" başlıklı bölümünde geçen şu sözler rasyonalist düşüncenin temellendiği kökleri eleştirirken bir yandan da değişmemek isteğinin altını çizmesi açısından çarpıcıdır:

"Salt aklın verisi diye nitelendirilen kavramın, bunun çoğunlukla toplumun etkisiyle elde edilen kalıplar olduğunu zaman gösterecektir. (...) Salt akılla bulunduğu sanılan ve her çeşit eylem için kaçınılmaz ilkeler olarak ortaya konulan bu temel davranışlarda bile, kişinin ve çürümüş toplumun değiştirmek istemedikleri öz

varlıklarını bilinçsizce koruma isteminin gizli baskılarını arayacaksınız.” (Atay, 2015:94).

Descartes'ın özneyi temel alan akılcı modeline karşın Turgut karakterinde irrasyonallite ve delilik biçiminde tezahür eden şizo-özneye geçiş süreci, Friedrich Nietzsche'nin altını çizdiği gibi rasyonallitenin getirdiği yüksek bilinç düzeyinin bir hastalık olduğunun anlaşılmasının çarpıcı bir yorumudur (Gürle, 2016, s. 205). Modernizme kafa tutabilmek ancak delilikle mümkündür ve tıpkı Deleuze ve Guattari'nin altını çizdiği gibi şizoluk oluş süreçlerinin yani yersizyurtsuzlaşarak düzenden kopmanın nirengi noktasıdır. Bu sebepten Atay karakterinin tersine işleyen Bildungs sürecini ona Deleuzcü düşüncenin yaptığı gibi Modernizm kurumsal ve düşünsel sistematüğini tersyüz ettirerek sürdürür.

Kapitalist Modernitenin özne tasarımını reddetmek olduğumuz şeye bir tür ihaneti içinde barındırır. Bu yüzden Özben'in, yersizyurtsuzlaşması romanın sonlarında küçük burjuva evinden ve aileden kopmayı da beraberinde getirir (Atay, 2015, s. 565). Kitabın başında ev eşyalarını eleştiri yoluyla başlayan göçebe hareket bu yolla azınlık-oluşun sağlayacağı yeni oluşlara doğru yönelecektir. Özben'in yersizyurtsuzlaşmasını, mekânsal değişim ile yeni bir boyuta taşıdığı kitabın final bölümünde, “böyle bir yerde düşünmenin imkânı” yoktur, sözü siyasetin kapma aygıtının hapsediciliğini vurgulaması açısından önemlidir (Atay, 2015, s. 565). Ancak azınlık-oluş, mağduriyet koşullarına demir atmak ya da dışlanma mekanizmalarını onaylamak değil, otonom alanlar icat etmektir (Massumi, 2013:173-175). Özben, bu otonom ârâfa fikri bağlamda kitaplarla, mekânsal bağlamda ise tren istasyonları ve vagonları vasıtasıyla ulaşacaktır. Dolayısıyla Özben, arabasını başka bir deyişle küçük burjuva hayatının son temsilini de bozkırın kenarına terk etmeden önce bir kitabevine uğrayacak, sonra oteller ve uzun tren yolculukları arasında geçecek yeni hayatına bir tren istasyonu ile adımını atacaktır (Atay, 2015, s. 590). Böylece Turgut Özben'in Deleuzcü yoruma uygun göçebe özneliği kapitalist Modernitenin çerperinde oluşturulmuş yersizyurtsuzlaşmış otonom bir çatlak olabilmıştır.

Sonuç

Tutunamayanlar, göçebe hareketin sonucunda, ironi ve parodi silahlarıyla hiyerarşik yapıyı tersyüz etmekte olan yersizyurtsuzlaşmış bir şizo-öznenin inşa süreci olarak okunabilir. Kitap boyunca Turgut Özben, Selim Işık karakterinin geride bıraktığı metinler yoluyla kimlik bunalımını bir çerçeveye oturarak düşünsel yersizyurtsuzluğunu, kitabın sonunda mekânsal bağlamda bir

yersizyurtsuzlaşma ile taçlandırır. Karakterin yolculuğu, kitabın başında verilen iç sıkıntısının müsebbibi olan bunalımının önce Kemalist Batıcılığın sonra onun kaynağı olan kapitalist Modernitenin dayattığı şemalarda gizli olduğunun anlamasıyla örgütlü hiyerarşik düzende çatlaklar oluşturma arayışında devam eder. Metin bu açıdan karakterini kesin bir sonuca ulaştırmaz, aksine Deleuze ve Guattari'nin felsefesine uygun biçimde iç yolculuğuna ve yeni bir yaşam felsefesi oluşturma çabasında eski kimliksel aidiyetlerinden sıyrılmış olarak devam eder. Karakter, kendini bilinçli bir tercihle onun adına inşa edilmiş toplumsal normların dışına atarak kendi otonom alanını tanzim eder. Bu sürecin nirengi noktasını Olric iç sesiyle aktarılan şizofrenik yarılmanın oluşturmaları, böylesi bir dönüşümün hayatın her alanını tanzim eden Baba Yasasının ve kendine mündemîç olan iktidar makinelerinin irrasyonelite yoluyla reddi ve bunların yeni öznelleşme süreçleriyle ikame edilmesiyle mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda *Tutunamayanlar* romanı mesele ettiği konular itibariyle Kemalizm kapsamına sıkıştırılmayacak denli geniş bir eserdir. Metnin asıl meselesi Türkiye'de Kemalist Modernleşme biçiminde tezahür etmiş, liberal hümanist görüşün rasyonel insan tasarımıyla ve bu görüşün toplumsal sonucu olan kapitalist-Moderniteyledir. Daha da önemlisi, roman, tutunamamak söyleminde ümitsiz bir çıkışsızlık halinin vurgusunu yapan bir metin olarak değil, tam olarak da bu çıkışı olumlayan, onun yol işaretlerini gösteren; çıkışın, etik ve düşünsel bağlamda yersizyurtsuzlaşmış otonom bir öznelikle nasıl elde edilebileceğinin romanı olarak okunmalıdır.

Kaynakça

- Apaydın, M. (2007). Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında mizah ve hiciv. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 45-68. Görüntülenme Tarihi: Haziran 13, 2018, http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI_TURK_EDEBIYATI/mustafa_apaydin_oguz_atay_tutunamayanlar_hiciv.pdf
- Atay, O. (2015). *Tutunamayanlar*. 70. Bs., İletişim.
- Bhabha, H. K. (2000). *DissemiNation: time, narrative, and the margins of modern nation*. H. K.
- Bhabha'nın İçinde (Ed.), *Nation and Narration* (6. Bs., s. 291-323). London, UK: Routledge.
- Bakhtin, M. (2004). *Dostoyevski Poetikasının Sorunları* (8. Bs.) (Çev., C. Soydemir).
- İstanbul, Türkiye: Metis.
- Çakmakçı, İ. (2009). Mikhail Bakhtin: edebiyatın gerekçelendirilmesi. *Uluslararası Sosyal*

- Araştırmalar Dergisi*, 26, 98-109. Görüntülenme Tarihi: Haziran 16, 2018, from http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi6pdf/cakmakci_murat.pdf
- Deleuze, G., & Guattari, F. (2017). *Anti-Ödipus: kapitalizm ve şizofreni* (3. Bs.) (Çev. F. Ege, H. Erdoğan, & M. Yiğitalp). Ankara, Türkiye: Bilim ve Sosyalizm.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (2007). *A thousand plateaus, capitalism and schizophrenia*. 11.
- Bs., Çev. Brian Massumi. Minneapolis, The USA: University of Minnesota Press
- Deleuze, G., & Guattari, F.. (1986). Önsöz. *Kafka toward a minor literature* 1.Bs., s 28-43.
- Minneapolis, ABD: University of Minnesota.
- Deleuze, G., & Guattari, F.. (2000). *Kafka: minör bir edebiyat için*. 1. Bs., Çev. Özgür Uçkan & ve Işık Ergüden, İstanbul, Türkiye: Yapı Kredi.
- Deleuze, G. (2006). *Masochism: Coldness and cruelty* (7.Bs.). New York, ABD: Zone
- Ecevit, Y. (2005). "Ben buradayım..." *Oğuz Atay'ın biyografik ve kurmaca dünyası*. 2. Bs., İletişim.
- Ecevit, Y. (1989). *Oğuz Atay'da aydın olgusu* (1. Bs.). İstanbul, Türkiye: Ara.
- Fıncıoğulları, S. (2016). *Mikhail Bakhtin ve romanın sosyolojisi*. *Akademik Bakış Dergisi*,(54), 445-458. Görüntülenme Tarihi Nisan 29, 2018, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/383329>
- Furlanetto, E. (2013, Ağustos 15) "The 'Rumi phenomenon' between Orientalism and cosmopolitanism: the case of Elif Shafak's the forty rules of love." *European Journal of English Studies*, Cilt 17 Sayı 2, 15.08.2013, 201-213. *Taylor and Francis*, tandofline, doi:10.1080/13825577.2013.797210.
- Gülsoy, M. (2014). *602.gece kendini var eden hikaye* (3. Bs.). İstanbul, Türkiye: Can.
- Güran, M. (2011). *Dostoyevski ve Oğuz Atay romanlarında kimlik sorunu* (Yayınlanmamış yüksek lisanstezi). Yeditepe Üniversitesi. Görüntülenme Tarihi Nisan 28, 2018, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Gürbilek, N. (1990). "Kemalizmin delisi Oğuz Atay." *Defter Dergisi*, Sayı 14, s. 7-19.

- Gürle, M. (2016). *Ölülerle konuşmak: Shakespeare'den Joyce'a Tutunamayanlar'da edebi miras meselesi* (1. Bs.) (Çev., Ü Küçükislamoğlu.). İstanbul, Türkiye: İletişim.
- Holland, E. W. (1991). Deterritorializing "deterritorialization": "Anti-Oedipus" "A thousand plateaus". *SubStance*, 20(66), 3. sayı., 55-65. Görüntülenme Tarihi Aralık 29, 2017, <https://www.jstor.org/stable/pdf/3685179.pdf>.
- Kaya, R. (2015). Post-Anarşizmin Sirt Çantasındaki Deleuze. *Politik Teori*. Görüntülenme Tarihi Nisan 28, 2018, <http://www.dunyaninyerlileri.com/post-anarsizmin-sirt-cantasindaki-deleuze-ramazan-kaya/>
- Kılıç, S. (2013). Deleuze-Guattari: Şizoanalitik Ontoloji Düzleminde Oedipal Bilinçdışının Yersizyurtsuzlaşması. *Kaygı Uludağ üniversitesi Felsefe Dergisi*, (21), 96-110. Görüntülenme Tarihi Nisan 28, 2018, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/271129>
- Newman, S. (2014). *Bakunin'den Lacan'a* (Çev., K. Kızıltuğ.). İstanbul, Türkiye: Ayrıntı.
- Robinson, A. (2010, Eylül 10). In theory why Deleuze (still) matters: states, war-machines and radical transformation. Görüntülenme Tarihi Aralık 31, 2017, <https://ceasefiremagazine.co.uk/in-theory-deleuze-war-machine/>
- Shayegan, D. (1991). *Yaralı bilinç: Geleneksel toplumlarda kültürel şizofreni* (1. Bs.) (Çev., H. Bayrı). İstanbul, Türkiye: Metis.
- Uluğ, Ç. (2014, Ağustos 19). Psikanalize karşı yersizyurtsuz bir analiz olarak şizo-analiz. Görüntülenme Tarihi Nisan 28, 2018, <http://kaosgl.org/sayfa.php?id=17343>